

Андрій ЛЕСІВ

ОСОБЛИВОСТІ ЗОВНІШНОСТІ ЮДИ ІСКАРІЮТА В УКРАЇНСЬКОМУ МАЛЯРСТВІ XVI—XVIII ст.

Подається багатогранний та різноманітний образ Юди Іскаріота в українському малярстві XVI—XVIII ст. Значною мірою це стосується зображальної зовнішності апостола. При аналізі збережених пам'яток того часу стверджується великий діапазон і значна свобода в іконографічному трактуванні Юди Іскаріота.

Ключові слова: Юда Іскаріот, апостоли, «Тайна вечеря», страшний цикл, українська мистецька традиція, культури східна візантійська та західна європейська.

Образ Юди Іскаріота, так як і стилістика українського малярства загалом, формувався на стику двох культур — східної візантійської та західної європейської. Більш ранні пам'ятки зображують Юду в дусі візантійських канонів, натомість в пізніших іконах, починаючи з XVII ст., відчувається вплив європейського мистецтва, зокрема і на трактування постаті Юди.

У Візантійському іконописі всі іконографічні образи були чітко і детально регламентованими. В середньовічному візантійському мистецтві канони іконографії були укладені в своєрідні іконографічні й іконописні інструкції, які згодом отримали назву ермінії (гр. Ἐρμινεία — роз'яснення, тлумачення). Значну їх частину становили іконографічні довідники, а також практичні настанови з техніки й технології іконопису та розділи з богослов'я ікони. Ось як рекомендується трактувати композицію «Тайна вечеря» і, зокрема, образ Юди Іскаріота, в одному з болгарських текстів ермінії: «Дім з високими склепіннями, посередині — стіл. На столі — ложки, виделки, ножі, глиняні миски — малі і великі. Хліб — цілі хлібини і нарізані скибки, пляшки і чаші. З другого боку стола посередині сидить Ісус Христос. Навколо стола сидять дванадцять апостолів. Святий Іван пригорнувся до Христа, опершись на Його коліна, а Ісус благословляє його. Перед Христом стоїть велика миска, в ній — печене ягня. Юда Іскаріот — молодий, без бороди, той, хто зрадить Христа. Сидить позаду і тримає в руці хліб. Одяг його є темним, а німб — трохи темнішим за інші. Біля столу — завіса. Якщо бажаєш, то намалюй над присутніми підняту зібрану завісу». І інший запис: «Дім, і в домі — посуд для вина і тарілки, і глек з вином, і чаша. І Христос сидить за столом з апостолами. Ліворуч — святий Іван, схилився на груди Йому, праворуч — Юда, з простягнутою рукою до тарілки, дивиться в бік Ісуса» [1].

Тут описується канонічний візантійський тип зовнішності Юди Іскаріота — молодий чоловік без бороди і вус, з помірно довгим волоссям. В українському мистецтві такий образ Юди був поширений до кінця XV ст. Прикладом є стінописи в катедральному соборі в Сандомирі і Замковій каплиці в Люблині, ряд ікон «Страстей». На іконі «Стасті» зі Здвижня поч. XV ст. Юда Іскаріот зображений в канонічному візантійському образі юнака без бороди і вус, з хвилястим темним волоссям, зачесаним назад, з м'якими рисами обличчя. Схожий об-

«Тайна вечеря» (фрагмент), 1678 р. Колекція Студіон, Львів

раз також мають постаті Юди Іскаріота в Сандомирі та Люблині.

Проте починаючи з XVI ст. образ Юди в українському малярстві зазнає докорінних трансформацій, зазнаючи впливу європейського мистецтва.

Джотто Ді Бондоне (1267—1337) — «батько» ренесансного живопису, у фресках капелли Скровеньї в Падуї (1305) трактує Юду в дусі візантійського мистецтва — в молодому віці, проте в Джотто Юда Іскаріот вже має коротку бороду. Не особливо помітні, на перший погляд, на обличчі апостола наявні молода руда борідка та рідкі вусики. В композиції «Поцілунок Юди» Джотто зображує Юду в профіль, завдяки чому краще можемо прочитати риси його зовнішності.

В «Тайній вечері» Дуччо Ді Буонінсенья, що входить до страсного циклу вітарного образу «Маєста» з сієнського собору, створеного в 1308—1311 рр., Юда сидить на передньому плані перед Ісусом, крайнім по праву руку від Нього. Зображений в профіль, образ апостола-зрадника вже є доволі далеким від візантійських канонів. Юда зображений в віці 35—40 років, волосся темне, коротко підстрижене. Наявна коротка гостра борода і підстрижені вуса. Волосся і борода дещо неохайні, завдяки чому Юда вирізняється з-поміж інших апостолів. В зовнішності Юди відчуються певні іронічні риси, в міміці проявляється ледь помітна посмішка. Погляд Юди спрямовується на Ісуса.

Зміни, які відбулися в українському мистецтві на зламі XVI—XVII ст., здійснили свій вирішальний вплив на трансформацію образу Юди Іскаріота. На зміну візантійським традиціям приходять західноєвропейські віяння. В трактуванні зовнішності Юди, зокрема в іконах «Тайна вечеря», виразно проявляється західний вплив — Юда стає старшим, його зображують в зрілому віці, з довгим темним волоссям, бородою та вусами.

Цікаво, що ці зміни відбулися відносно в короткий період часу, фактично, радикально замінивши традиційний візантійський іконографічний тип зображення Юди. Серед збережених сьогодні ікон «Тайна вечеря» з періоду XVII—XVIII ст. не виявлено жодної, де Юда був би потрактований у візантійській традиції — в молодому віці без бороди і вусів. Проте це стосується лише ікон «Тайна вечеря», оскільки в іконах «Страсті» Юда часто й надалі зображувався в молодому віці.

Отож, згідно з новим для українського мистецтва XVII—XVIII ст. іконографічним типом, в іконографії «Тайної вечері» Юда зображувався віком не молодше 35—40 років, а частіше — в більш зрілому віці. Колір волосся, бороди та вус Юди передавався відтінками від рудого до темно-коричневого, чи навіть чорного. Обов'язковим елементом зовнішності Іскаріота є борода та вуса. Довжина бороди могла бути різною, проте вона була присутня завжди.

Новий образ Юди з західноєвропейського мистецтва поширювався на українських теренах починаючи з середини XVII ст. здебільшого завдяки гравюрам. Ключовим моментом було поширення серед українських майстрів Лицевих Біблій де Йодє та Піскатора. Звертання українських майстрів до західноєвропейських гравюр набуло особливого поширення в другій пол. XVII — сер. XVIII ст. Найбільшої популярності набули різні видання Біблії Піскатора (1614, 1639, а особливо 1650 і 1674 рр.) [5, с. 46]. Найпоширеніше серед українських майстрів видання Біблії 1650 і 1674 років — це книга в двох томах із серіями понад 400 гравірованих ілюстрацій до біблійних текстів Старого й Нового Заповітів, алегоричні зображення «Пісні пісень» та Соломонових притч, видінь Даниїла та Ездри, окремі зображення братів Йосипових — родоначальників дванадцяти колін Ізраїлевих, пророків, суддів, царів, зображення міфологічних божеств, Євангеліс-

тів, євангельських подій, притч, заповідей, блаженств, молитви Господньої, страстей, Діянь апостолів, Символу віри, Апокаліпсису. В стилістиці цих гравюр помітні сильні італійські впливи в поєднанні з нідерландськими пізньоготичними традиціями. Гравюри виконувалися фламандськими і голландськими майстрами другої пол. XVI — поч. XVII ст. за рисунками нідерландських художників переважно другої пол. XVI ст., такими як Мартин де Вос (1536—1603) та Мартин Хемскерк (1498—1574) [5, с. 47]. Сьогодні Лицева Біблія Піскатора видання 1674 р. є оцифрованою та знаходиться у відкритому доступі, зокрема на веб-сторінці бібліотеки Свято-Троїцької Сергієвої лаври [11].

Клаус Янус Вішер (Nikolaus Johannes, або Claus Janus Visscher, в перекладі на лат. — «Piscator», тобто «рибалка», 1587—1661) — голландський маляр, рисувальник і гравер, почавши видавничу діяльність ще 1612 р., із значними доповненнями повторив видання кінця XVI ст., здійснене 1586 р. в Антверпені Гергардом де Йоде (1509—1591), родоначальником сім'ї художників-граверів і живописців. Друге видання Лицевої Біблії де Йоде здійснила його вдова наприкінці 90-х рр. XVI ст., включивши до неї серію з 15 гравюр на тему «Страстей» авторства свого сина Петра де Йоде (1570—1634), який на початку 90-х рр. побував в Італії і Парижі, працював з творами Тінторетто, а пізніше виконав ряд гравюр і для видання Піскатора. Альбом Гергарда де Йоде неодноразово перевидавався протягом століття в Антверпені і Амстердамі.

Наслідкування гравюрних композицій набуло значного поширення в творчій практиці цехових майстрів, у тому числі і лаврських, і львівських, і на всіх західноукраїнських теренах. Малярі запозичували для своїх композицій мотиви, окремі постаті, елементи чи цілі композиції.

В гравюрах Біблії Піскатора 1674 р. Юда Іскаріот зовнішньо трактується як чоловік зрілого віку, з довгим волоссям, бородою, вусами, з суворими рисами обличчя. Такий самий образ апостола подається і в гравюрах українських майстрів — в Тріоді Квітній, виданій в Київській Лаврі 1631 р., в Тріоді Квітній, виданій в львівській друкарні Михайла Сльозки 1663, 1688 р., в львівській Євангелії, надрукованій в друкарні Михайла Сльозки в 1665, 1670, 1690 роках.

«Тайна вечеря» (фрагмент), 1650 р., іконостас церкви Св. Духа в Рогатині

Новий образ Юди показово ілюструється в страстному циклі іконостасу Миколи Петраховича з Успенської церкви у Львові (створений 1637 р., зараз — церква св. Козьми і Дем'яна в с. Великі Грибовичі). В сцені «Поцілунок Юди» Іскаріот зображений у віці дещо старшому за Христа, з довгим рудим волоссям та густими бородою й вусами. Юда підходить до Ісуса з-за спини і притуляється до Його лику щоголю, таким чином їхні лики зображені поряд і різниця в зовнішності Юди та Ісуса тут особливо помітна. Борода Юди значно довша і гущіша від Ісусової, як і його вуса. Колір волосся має помітний рудий відтінок. Образ Юди-зрадника помітно підкреслюється яскраво-жовтим гіматієм, в який він одягнений.

Традиція зображувати Юду рудоволосим зародилася в середньовічному європейському мистецтві. В Новому Заповіті немає жодних вказівок стосовно зовнішності Юди. С. Кобелюс зауважує, що лише в пізніших століттях після написання книг Нового Заповіту, під впливом зростаючого негативного ставлення до євреїв, було помічено, що переважують кількість серед них становлять рудоволосі [6]. Тоді цю особливість було пов'язано з образом Іскаріота — юдея за походженням. Рут Мелінкофф — спеціаліст з середньовічного мистецтва та дослідниця антисемітських проявів в мистецтві Середньовічної Європи [7], пов'язує негативне ставлення до рудого волосся у середньовічній європей-

«Тайна вечеря» (фрагмент) кін. XVII ст., іконостас церкви Різдва Богородиці в с. Гораєць

ській культурі з культурою Стародавнього світу. Проводиться паралель з єгипетським негативним божеством Сетом, якого вважали «червоним володарем пустелі». В грецькій міфології божеством, якого прирівнюють до єгипетського Сета, був Тифон — страхітливий велетень з вогняно-червоним волоссям. В Стародавній Греції та Римі негативне ставлення до рудоволосих пов'язувалося також з тим, що в комедійних театральних постановках актори, що грали невільників, одягали червоні перуки. Аристотель писав: «Рудоволосі бувають нікчемними, про що можна зробити висновок, подивившись на лисицю... Ті, що мають полум'яну шкіру, бувають нестримними, одержимими, бо члени тіла, що розігріті надміру, мають племенистий колір. Також рум'яна на обличчі свідчать про нестримний характер та гарячу кров» [6, с. 58]. В деяких зображеннях Юди Іскаріота його карикатурне обличчя, червона, а навіть темна шкіра, виразно контрастує з світлою шкірою лику Ісуса.

У середньовіччі рудоволосими зображали брехунів, зрадників, вбивць, злих духів, відьом. В їхньому поведженні вбачали небезпеку, підступ, невірність, безумство, ересь, і навіть вульгарність. На мініатюрі 1148 р., що ілюструє Біблію Книгу Буття [6, с. 58], Каїн, що вбиває Авеля, має виразно руде волосся. Одним з найдавніших зображень рудоволосого Юди є «Тайна вечеря» з Псалтиря з абатства Бенедиктинців в м. Мельк

(коло 1255—1260 рр.) — тут Юда вирізняється з-поміж інших карикатурними рисами обличчя та яскраво рудим волоссям.

В «Тайній вечері» з Кобурзької панелі Матіаса Грюневальда, створеній 1503 р., образ Юди подається у відверто саркастичній стилістиці: темна жовтувата шкіра лиця, рудо-помаранчеве розпатлане кучеряве волосся, що спадає по шиї важкими пасмами, густа загострена борода та вуса, великий кругловидний ніс з горбинкою — зображення Юди містить виразне негативне забарвлення, в його образі прочитуються семітські риси зовнішності.

В українському мистецтві XVII—XVIII ст. наявні численні приклади зображення Юди Іскаріота з семітськими рисами, або лише з рудим заростом на голові. Прикладом є як вже названа ікона «Пощілунок Юди» з Успенського іконостасу Миколи Петраховича, так і цілий ряд інших пам'яток.

В іконі «Тайна вечеря» 1678 р. зі збірки львівського Студіону, зображуючи Юду Іскаріота, художник звертається до фольклору та реальних образних прототипів, запозичених з буденного життя людей. Юда в даній іконі зображений з рудим довгим волоссям, великим носом, бородою та вусами. Борода досить довга, загострена донизу. Вуса довгі, густі, з характерними закрученими догори кінчиками. Очевидно, тут художник проводить тонкі алузії як до образу «шинкаря», чи «корчмаря», так і до характерних елементів зовнішності тогочасних шляхтичів чи вельмож. Таким чином, образу Юди надається особливе негативне забарвлення, яке було б зрозуміле українському населенню. Юда одягнений в яскравий червоногарячий хітон, світлий сірохристий гіматій, а на ногах має яскраві червоні чоботи, що додатково підсилює стилістику його сатирично-фольклорного образу. Ліву руку він ховає за спину, тримаючи в ній кисет з срібняками.

На іконі 1657 р. з Тисовця (збірка Історичного музею в Сяноку), Юда також зображений рудоволосим та з яскраво вираженими рум'янами на щоках. Тут, в образі Юди, в рисах обличчя апостола, художник відтворює ознаки зневаги і навіть огиди. Це прочитується в міміці апостола — кутики губ опущені, верхня губа і носо-губні складки напружені. Погляд Юди спрямований на Ісуса — це до Нього апостол-зрадник відчуває зневагу, чи, можливо, зневіру.

Міміка Юди є ще одним вагомим елементом його унікального образу в українському мистецтві того часу. Вираз зневаги, відрази, гніву доволі часто прочитується на обличчі апостола-зрадника.

Черговим таким прикладом, та загалом зразком нового для українського мистецтва образу Юди, є ікона «Тайна вечеря» з іконостасу церкви Святого Духа в Рогатині, що датується 1650 р. Іскаріот зображений чоловіком середнього віку з довгим світло-рудим волоссям, бородою й вусами такого ж відтінку, худорлявим обличчям з гострими рисами, широкими бровами, низько посадженими вузькими очима, вузьким і довгим носом, чітко вираженими вилицями. Міміка Юди демонструє вираз зневаги — крила носа дещо підняті, кутики вуст опущені. Юда помітно вирізняється серед інших персонажів стилістично. Можна припустити, що його образ написаний рукою іншого маляра, що володів блискучою художньою майстерністю. Яскравий світло-рудий, навіть жовтуватий відтінок кольору волосся Юди, в ансамблі з охристо-жовтим хітоном та помаранчевим гіматієм, в які одягнений Іскаріот, створюють виразний і цілісний образ, який можемо назвати одним з найяскравіших прикладів зображення Юди в українському малярстві XVII—XVIII ст.

Унікальні риси зовнішності Юди наявні в образі апостола з ікони «Тайна вечеря» кін. XVII ст. з іконостасу церкви Різдва Богородиці в с. Гораєць. Голова апостола має характерну трикутну форму — широка в скронях, вона звужується донизу, завершуючись загостреною бородою. Борода і вуса підстрижені, не надто короткі, але відчутно коротші ніж в решти апостолів. Особливістю образу тут є підстрижене волосся Юди: воно не зачесане традиційно назад, як у інших апостолів за столом, а неохайною гривкою спадає на чоло. Тут зачіска Іскаріота має особливе значення, фактично, вона є унікальною. Коротке, скуйовджене волосся апостола виділяється окремими рідкими пасмами на його скронях і чолі. Погляд Юди спрямовується на глядача, при цьому голова повернена в три чверті. В правій руці він тримає кисет з срібняками, а ліву опустив на кусень хліба на столі. В міміці Юди відсутні риси відрази, характерні для багатьох його зображень в інших іконах того часу. Слід припустити, що нехарактерний образ Юди був запозичений художником з його тогочасного оточення.

«Тайна вечеря» (фрагмент), XVIII ст. Колекція Студіон, Львів

Цікавим прикладом багатогранності образу Юди є ще одна ікона «Тайна вечеря» XVIII ст. із збірки Студіону у Львові. Окрім рудого волосся та за росту на обличчі в зовнішності Юди тут присутня ще одна характерна риса — колір шкіри обличчя — він є на порядок темнішим, аніж в решти апостолів. Шкіра Юди має темний рудо-коричневий відтінок, навіть колір його волосся тонально сприймається світлішим за колір шкіри. Таке трактування Юди не є типовим для української мистецької традиції. В європейському мистецтві наявні приклади зображення Юди з дещо темнішим відтінком шкіри від решти персонажів. Прикладом можуть бути твори Уголіно Ді Неріо (1325—1330), Дірка Боутса (1464—1467), Франческо Сінбореллі (1502), Пітера Пурбуса (1562), Ель Греко (1568) та ряд інших.

Йов Кондзелевич в «Тайній вечері» з Богородчанського іконостасу зобразив Юду з темно-рудим відтінком волосся. Художник не акцентував на семітському образі апостола, риси його зовнішності не особливо вирізняються серед решти апостолів. Проте Іскаріот має виразніший рум'янець на обличчі. Натомість в іншій іконі «Тайна вечеря» авторства Кондзелевича, створеній наприкінці XVII ст. (приватна збірка) [2, с. 34], подається

«Тайна вечеря» (фрагмент), с. Яворник, кін. XVII ст. Історичний музей в Сяноку

дещо інший характер образів персонажів. Хоча за композиційною побудовою ікона схожа до «Тайної вечері» з Богородчанського іконостасу, апостоли та Ісус мають зовсім інші риси зовнішності, немовби їхні портрети написані з інших людей. В образі Юди тут прочитуються семітські риси — маленькі очі, вузький довгий ніс з горбинкою. Проте волосся — схоже до богородчанської ікони — має темно-рудий відтінок.

Форма бороди Іскаріота є однією з найважливіших рис зовнішності Юди. Часто Юда зображувався з бородою, що на кінці загострюється, або роздвоюється. Гостра борода означає, що її підстригали, а це суперечило Старозавітному Закону. В Книзі Левит 19:27 йдеться про волосся й бороду: «Не будете стригти волосся довкола голови вашої, і не будеш нищити краю бороди своєї». Отці церкви писали по «цапину» бороду — Св. Єронім в листі 22 до Євстохії застерігає від чоловіків, однією з розпізнавальних рис яких є цапина борода: «... Унікальній також чоловіків, обвішаних веригами. У них, всу-

переч апостольському наказові, довге, як у жінок, волосся, цапина борода, чорний плащ і голі, щоб терпіти холод, ноги. Все це — знаки диявола» [10].

Загострена борода в середньовічному європейському мистецтві також мала негативне семантичне значення. Гостру бороду має Юда в творах Дуччо і Джотто. В «Тайній вечері» з «Маєсти» з сієнського собору Дуччо зобразив Юду з підстриженою гострою бородою та короткими вусами, а в сцені «Змова Юди та первосвящеників» гостра борода апостола ще більш виразна. В «Поцілунку Юди» Джотто з капелли Скровень Юда має коротку, але радше не підстрижену, а молодую бороду і рідкі ледь помітні вуса, а в композиції «Юда продає Ісуса первосвященикам» апостол зображений з підстриженим рудим волоссям, підстриженою нагостро бородою та короткими, проте густими вусами. Пізньоготичний каталонський художник Хауме Уге в своїй «Тайній вечері» (бл. 1470 р.) зобразив Юду з дуже виразною цапиною борідкою, загостреною на кінці.

В українському мистецтві гостра борода Юди також присутня в пам'ятках починаючи з XVII ст. Одним з найвиразніших прикладів є згадана ікона «Тайна вечеря» з іконостасу кін. XVII ст. церкви Різдва Богородиці в с. Гораєць. Юда тут зображений з коротко підстриженою гострою бородою, вусами, рідким, коротко підстриженим волоссям, неохайно укладеним наперед, утворюючи коротку рвану гривку. В іконі «Тайна вечеря» кін. XVIII ст. з іконостасу церкви Святого Духа с. Колочави-Горб Міжгірського району на Закарпатті (сьогодні іконостас прикрашає Шелестівську церкву в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту в Ужгороді) Юда зображений з роздвоєною на кінці бородою. В «Тайній вечері» з церкви Івана Предтечі 1679 р. в с. Сухий Велико-Березнянського району Закарпаття Юда також має роздвоєну на кінці бороду, при цьому характерним є світлий жовтувато-рудий колір волосся апостола.

Гостра борода наявна в зображеннях Юди з численних українських ікон XVII—XVIII ст. Цікавим є образ Юди на «Тайній вечері» кін. XVII ст. з с. Яворник (тепер Польща) зі збірки Історичного музею в Сяноку. Тут Юда має темний відтінок волосся, гостру підстрижену бороду, але зовсім не має вус. Схожим є образ Іскаріота з «Тайної вечері» 1698 р. з Устянової — характерна коротка гостра

борода, проте, на відміну від Яворницької ікони, вуса в Юди наявні, хоча й коротко підстрижені.

Характерну роздвоєну на кінці бороду має Юда з Верещицької «Тайної вечері» 1680 р. Колір волосся й бороди Юди в цій іконі має традиційний рудий відтінок, особливістю є короткі підстрижені вуса апостола, тоді як борода є досить довгою, не підстриженою.

Серед збережених на сьогодні пам'яток XVI—XVIII ст. не всюди Юда Іскаріот зображувався з рудим волоссям. Чимало ікон зображує Юду з темно-коричневим, чи навіть чорним волоссям.

Рідко зустрічалися інші відтінки волосся Юди. Так на згаданій раніше «Тайній вечері» 1698 р. з с. Устянова Юда зображений з темним, майже чорним волоссям, проте художник активно застосував світло-охристі, майже білі прописи світла на волоссі, таким чином, в загальному сприйнятті волосся Іскаріота здається сивим. Треба сказати, що в цій іконі не тільки Юда зображений в такий спосіб, а ще ряд апостолів та Ісус мають схожий відтінок волосся.

Інша особливість зовнішності Юди Іскаріота в українській мистецькій традиції XVI—XVIII ст. є унікальною і фактично не має аналогів ані в західно-європейській культурі, ані у візантійському каноні. Йдеться про ікони, в яких Юда Іскаріот та Ісус є зовнішньо дуже схожими між собою. В такому контексті Юда постає немовби антиподом Христа, Його протилежною сутністю. Виявляється складне філософське питання: згідно з Євангелієм, Ісус був Богочоловіком, тобто в Ньому поєднувалися дві сутності — Божа та людська. А оскільки Він був людиною, то як і всі люди, Він не міг бути безгрішним в своїй людській подобі. Ісуса представляється не лише в образі Сина Божого, а й в образі звичайної людини, таким чином Його особа наближується до звичайного вірного. В таких іконах, де Юда та Ісус подібні між собою, вони поєднані нерозривним зв'язком. Дуалістичне співвідношення двох головних персонажів — Ісус і Юда — єдність і боротьба протилежностей — добро і зло. Хоча це Юда зрадив Ісуса і видав Його на смерть, але Ісус сам знав і передбачав свою долю, Він прийшов на світ з метою спасіння людей, померши на хресті за їхні гріхи, Юда лише виконав те, що і так мало статися [9]. Зображуючи Юду та Ісуса схожими між собою, іконопи-

сець максимально наближує їх один до одного, виявляє весь драматизм співвідношення Учитель — улюблений учень-зрадник.

В іконі «Тайна вечеря» XVIII ст. зі с. Соліна (тепер — територія Польщі) риси обличчя Юди майже ідентично повторюють обличчя Ісуса, вони схожі між собою, як двійники. Однакового віку, вони мають волосся однакової довжини, кольору і хвилястості, такі ж вуса та бороди — фактично, обличчя двох головних персонажів є немовби віддзеркаленнями одне одного, відрізняються між собою лише масштабністю — голова Юди дещо менша за голову Ісуса — і напрямом тричвертного повороту обличчя — Ісус повертає голову в правий бік, а Юда — в лівий. Ісус тримає в руках чашу — символ духовної чистоти і Божої присутності в людині через Тайнство Євхаристії; Юда тримає кисет із срібняками — символ всіх земних спокус, які заважають людині зрозуміти і прийняти Христа в своє серце. Срібняки Юди — це наші буденні клопоти і переживання, вони збагачують наші тіла, створюють нам комфортні умови для земного життя, але є безкорисними для наших душ. На обличчі Юди, як і на лику Ісуса, прочитується спокій, радість, умиротворення, що, здавалося б, зовсім неможливо, бо зрадник не може відчувати спокій душі. Натомість тут, в образі Юди, замість докорів сумління, почуття заздрості і ненависті, ми бачимо піднесення, мир, душевний спокій. Єдине свідчення, що зображений апостол є саме Юдою, — це кисет в його руці. За жодною іншою ознакою не можна було б стверджувати, що перед нами зображено зрадника.

Схожий стилістичний прийом застосував іконописець «Тайної вечері» XVII ст. із збірки Студіону. Ісус та Юда, що сидить на передньому плані крайнім лівою руку від Христа, мають спільні риси зовнішності — однаковий темно-коричневий колір волосся, зібраного ззаду на потилиці і спадаючого на плечі довгими хвилястими пасмами, однакові підстрижені вузькі бороди, роздвоєні на кінцях, схожі маленькі, завужені прорізи очей, вузькі вуста, і головна спільна ознака — дещо гротескне високе чоло. В загальному сприйнятті, в зовнішніх рисах Юди та Ісуса прочитуються певні монголоїдні, а саме північноазійські расові ознаки. Можливо, тут іконописець проводить паралелі до складної історії українського народу попередніх століть, нагадуючи про спустошливі напади монголів на українські землі починаючи з XIII ст.

В сцені «Тайна вечеря» зі стінописів церкви Святого Духа в Потеличі (20—40 рр. XVII ст.) образи Ісуса та Юди Іскаріота також є схожими поміж собою. Ісус зображений з темно-коричневим волоссям, що спадає густими пасмами на плечі Спасителя, темними бородою та вусами. Голова Ісуса легко нахилена ліворуч (з боку Ісуса — праворуч, до Його правого плеча), в напрямі молодого апостола Івана, що сидить поруч. Юда зображений на передньому плані, крайнім по ліву руку від Христа. Нахил голови Юди повністю повторює нахил голови Ісуса. Юда має такого ж кольору та довжини волосся, бороду й вуса, як і Христос. Єдиною відмінністю є те, що в Юди не видно пасем волосся на плечах. Риси обличчя Юди є дуже схожими до лику Ісуса.

Підсумовуючи факти, слід означити головні висновки стосовно особливості зовнішності Юди Іскаріота в українському малярстві XVI—XVIII ст.

Канонічний образ Юди Іскаріота, запроваджений в українське малярство з візантійської культури, зазнав значного впливу західноєвропейського мистецтва, внаслідок чого сформувався оригінальний український тип зображення зовнішності Іскаріота. Вирішальну роль в цьому процесі відіграло поширення серед українських майстрів гравюр та лицевих Біблій, які були візуальними джерелами при створенні композицій. Починаючи з XVII ст. в іконах «Тайна вечеря» Юда Іскаріот зображувався старшим за віком, в нього з'являється борода, вуса, довге волосся, натомість в багатьох іконах «Страсті» Юда часто й надалі зображувався згідно з візантійською традицією — молодим юнаком без бороди й вус.

Особливою рисою зовнішності Іскаріота є руде волосся. Ця особливість сформувалася в середньовічному європейському мистецтві, звідки перейшла до української традиції і пов'язується з поширенням на той час негативним ставленням до єврейського населення. Окрім рудого кольору волосся в образі Юди також утвердилися й інші семітські риси зовнішності.

Мімічні особливості зовнішності Юди значною мірою впливали на загальний образ апостола-зрадника. Міміка Юди в іконах «Тайна вечеря» часто демонструє вираз зневаги — крила носа дещо підняті, кутики вуст опущені. Відраза, зневага, гнів — ці почуття часто прочитуються в образі Юди завдяки його міміці.

Важливим елементом зовнішності Іскаріота є форма бороди. Юда часто зображувався зі загостреною на кінці або роздвоєною бородою, що також мало негативне семантичне значення в західноєвропейській мистецькій традиції. Підстригання бороди й вус суперечило Старозавітній традиції.

Унікальною особливістю зовнішності Юди Іскаріота в українській мистецькій традиції є зображення його візуально схожим до Ісуса, в такому контексті його образ сприймається антиподом Христа. Візуальна схожість поміж Ісусом та Юдою простежується в ряді ікон «Тайна вечеря» XVII—XVIII ст.

Незважаючи на значний вплив на формування образу Юди як Східної, так і Західної культур, можна стверджувати про сформування в українській мистецькій традиції XVI—XVIII ст. оригінального образу Юди Іскаріота з унікальними особливостями відтворення його зовнішності.

1. *Василиев А.* Ерминеи. Технология и иконография / А. Василиев. — София : Септември, 1976.
2. *Лозинський Т.* Українське мистецтво XV—XX з приватних збірок / Т. Лозинський. — Львів : Наукове товариство ім. Т. Шевченка ; Інститут колекціонерства українських мистецьких пам'яток, 2007.
3. *Овсійчук В.* Тайна вечеря. / В. Овсійчук, Д. Кравич // Оповідь про ікону. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2000.
4. *Овсійчук В.* Майстри українського бароко / В. Овсійчук // Жовківський художній осередок. — К. : Наукова думка, 1991.
5. *Свенціцька В.* Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст. / Віра Свенціцька. — Львів, 1966.
6. *Kobielus S.* Ikonografia zdrady i śmerci Judaszy / S. Kobielus. — Ząbki : Apostolikum, 2005.
7. *Mellinkoff Ruth.* Outcasts: Signs of Otherness in Northern European Art of the Late Middle Ages (California Studies in the History of Art) 2 Volume Set / Mellinkoff Ruth. — Los Angeles : University of California Press, 1994.
8. *Niedaltowski K.* Zawsze Ostatnia Wieczera / K. Niedaltowski. — Warszawa : Wydawnictwo Książkowe Twój Styl, 2006.
9. *Stevan S.* Judasz. Misterium Zdrady / S. Stevan. — Kraków : Wydawnictwo OO. Franciszkanów «Bratni Zew», 2007.
10. Св. Єронім. Про збереження дівоцтва (перекл. о. Ігор Цар) — http://blagoslovennya.org/wp-content/uploads/2013/02/040_yeronim.pdf (доступ — 6.11.13).
11. Бібліотека Троїце-Сергієвої Лаври, Сергієв Посад. — http://www.manuscriptorium.com/apps/main/mns_direct.php?docId=rec1269011723_2130 (доступ — 24.10.2013).

Andrii Lesiv

ON SOME PECULIARITIES OF JUDAS
ISCARIOT'S OUTER APPEARANCE
IN UKRAINIAN PAINTING
THROUGH XVI TO XVIII cc.

The article has brought quite multilateral and vary differentiated solutions of Judas Iscariot image in Ukrainian painting through XVI t XVIII cc. In the greater measure the authorial approach has been turned to the apostle's picturesque appearance. In analysis of survived then-a-day monuments have been noted rather large variety and considerable freedom in Judas Iscariot iconographic treatment.

Keywords: Judas Iscariot, apostles, the Last Supper, Cycle of Passions, Ukrainian artistic tradition, Eastern Byzantine and Western European cultures.

Андрій Лесив

ОСОБЕННОСТИ ВНЕШНОСТИ
ИУДЫ ИСКАРИОТА В УКРАИНСКОЙ
ЖИВОПИСИ XVI—XVIII ст.

Представлен многогранный и разнообразный образ Иуды Искаріота в украинской живописи XVI—XVIII ст. В значительной мере это касается изобразительной внешности апостола. При анализе сохранившихся памятников того времени утверждается большой диапазон и значительная свобода в иконографической трактовке Иуды Искаріота.

Ключевые слова: Иуда Искаріот, апостолы, «Тайная вечеря», страстной цикл, украинская художественная традиция, культуры восточная византийская и западная европейская.